

KASBIY TA'LIM VA O'QITISHNING HUDUDIY IQTISODIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI: KOMPLEKS TAHLIL

Jumaniyozov Nodirbek Odilbek o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, To'rtkul fakulteti;

Urganch davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi (PhD)

Gmail: nodirbek.jumaniyozov@430gmail.com

Telefon: +998 93 285 10 98

No'monov Muhammadadabushoh Ergashali o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, To'rtkul fakulteti talabasi

Gmail: muhammadabushohnomonov71@gmail.com

Telefon: +998 94 933 15 04

Rajapova Umidaxon To'liboy qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, To'rtkul fakulteti talabasi

Gmail: rajapovaumida413@gmail.com

Telefon: +998 93 457 21 66

Annotatsiya - Ushbu maqolada kasb-hunar ta'limi va o'qitish (VET) hamda hududiy iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi ko'p qirrali bog'liqlik o'rganiladi. Xalqaro tadqiqotlarning empirik dalillari va inson kapitali nazariyasini o'z ichiga olgan nazariy asoslarga tayangan holda, tahlillar shuni ko'rsatadiki, yaxshi loyihalashtirilgan kasb-hunar ta'limi tizimlari mehnat unumdorligini oshirish, ishsizlikni kamaytirish va mahalliy mehnat bozorlarida ko'nikmalarning mos kelishini yaxshilash orqali hududiy iqtisodiy o'sishga sezilarli hissa qo'shadi. Tadqiqot OECD mamlakatlari, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar va o'sish sur'ati yuqori bo'lgan bozorlar natijalarini umumlashtirgan holda, VET investitsiyalarining hududiy darajadagi aniq iqtisodiy natijalarga qanday aylanishi haqida keng qamrovli tushuncha beradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, mustahkam kasb-hunar ta'limi tizimiga ega hududlarda bandlik darajasi yuqori, ish haqi natijalari yaxshiroq va iqtisodiy tuzilmalar asosan umumiy akademik ta'lim yo'nalishlariga tayanadigan hududlarga nisbatan barqarorroqdir.

Kalit so'zlar: kasb-hunar ta'limi va o'qitish, hududiy iqtisodiy rivojlanish, inson kapitali, mehnat bozori natijalari, ko'nikmalarni rivojlantirish, bandlik darajasi.

KIRISH

Ta'lim va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik yarim asrdan ko'proq vaqt davomida qizg'in ilmiy bahslar mavzusi bo'lib kelmoqda. Ushbu kengroq muloqot doirasida kasb-hunar ta'limi va o'qitish (VET) mehnat bozori natijalari va hududiy iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan bevosita bog'liqligi sababli alohida ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqot yo'nalishiga aylandi. Texnik va kasb-hunar ta'limi va o'qitish ta'limni mehnat dunyosi bilan bog'laydi, yoshlar va kattalarning porloq kelajak uchun

salohiyatini ochib beradi, shunga qaramay, butun dunyo bo'ylab taxminan 267 million yoshlar bandlik, ta'lim yoki o'qitishdan tashqarida qolmoqda [1]. Bu aчинаrli haqiqat ta'lim darajasi va mazmunli bandlik o'rtasidagi tafovutni bartaraf eta oladigan samarali kasb-hunar ta'limi tizimlariga shoshilinch ehtiyoj borligini ko'rsatadi. Millatning iqtisodiy farovonligi va ishlashi sezilarli darajada uning jismoniy va inson kapitali zaxirasiga bog'liq bo'lib, inson kapitali nazariyotchilari fundamental ravishda bilimli aholi unumdor aholi ekanligini ta'kidlaydilar [2].

Kasb-hunar ta'limining iqtisodiy ta'sirining nazariy asoslari iqtisodchilar Geri Bekker va Jeykob Minser tomonidan ishlab chiqilgan inson kapitali nazariyasiga tayanadi. Ushbu asosga ko'ra, qo'shimcha ta'lim yoki o'qitish shaxsning foydali bilimlari va texnik ko'nikmalarini oshiradi, shu orqali ularning unumdorligi va umrbod daromadini oshiradi [3]. Ta'lim shaklidagi inson kapitaliga investitsiya bevosita ishtirok etayotgan shaxslar uchun yuqori daromad orqali sezilarli qaytimlarni namoyish etdi va umumiy unumdorlikni oshirishda asosiy omil sifatida aniqlandi [4]. Inson kapitali nazariyasi ta'lim ishchilarning unumdorligi va samaradorligini iqtisodiy jihatdan samarali insoniy imkoniyatlarning kognitiv zaxirasi darajasini oshirish orqali qanday yuksaltirishini ta'kidlaydi, bu esa tug'ma qobiliyatlar va insonlarga qilingan investitsiyalar mahsulidir [2]. Ushbu nazariy istiqbol nima uchun kasb-hunar ta'limiga investitsiyalar ham individual, ham hududiy darajada iqtisodiy daromad keltirishini tushunish uchun asosiy mantiqni ta'minlaydi.

TVET tizimlarining yaratilishi mamlakatlar, hududlar va shaharlarning sanoat va iqtisodiy rivojlanishi, bandlikni rag'batlantirish, hayotiy muammolarni hal qilish va ta'limda tenglikni amalga oshirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega deb hisoblanadi [20]. Kasb-hunar ta'limi va o'qitish turli aholi qatlamlari uchun unumdor bandlikka yo'l ochib berish orqali adolatli, barqaror va tinch rivojlanishni ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. OECD mamlakatlari bo'ylab yuqori o'rta ta'limdagi o'quvchilarning 44 foizi kasb-hunar dasturlariga ro'yxatdan o'tgan bo'lib, bu ko'rsatkich Avstriya, Chexiya, Finlyandiya, Niderlandiya, Slovakiya va Sloveniya kabi mamlakatlarda 70 foizga ko'tariladi [21]. Kasb-hunar ta'limidagi ushbu keng tarqalgan ishtirok o'quvchilar, oilalar va siyosatchilar tomonidan uning yoshlarni mehnat bozorida muvaffaqiyatli ishtirok etishga tayyorlashdagi qiymatini tan olinishini aks ettiradi.

METODLAR

Ushbu tadqiqot kasb-hunar ta'limi va hududiy iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish uchun keng qamrovli adabiyotlar sharhi va qiyosiy tahlil metodologiyasidan foydalanadi. Tadqiqot ko'plab nufuzli manbalar, jumladan OECD hisobotlari, YUNESKO nashrlari, Jahon banki tadqiqotlari va taqriz qilingan akademik jurnallar natijalarini umumlashtiradi. Tahliliy asos turli geografik va iqtisodiy kontekstlarda empirik topilmalarni talqin qilish uchun asosiy nazariy ob'ektiv sifatida inson kapitali nazariyasiga tayanadi.

Ma'lumotlar manbalari OECDning "Education at a Glance" ma'lumotlar bazasi, UNESCO-UNEVOC statistikasi, Jahon banki rivojlanish ko'rsatkichlari hamda rivojlangan va rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning empirik tadqiqotlarini o'z ichiga

oladi. Qiyosiy tahlil VET tizimlarini bir necha o‘lchovlar bo‘yicha tekshiradi: ro‘yxatga olish stavkalari, bitiruvchilar uchun bandlik natijalari, yoshlar ishsizligi darajasi, hukumat investitsiyalari darajasi va hududiy YaIM o‘shishiga qo‘shilgan taxminiy hissalar. Tahlil uchun tanlangan mamlakatlar va mintaqalarga Germaniya, Avstriya, Shveysariya, jami OECDga a‘zo davlatlar, Xitoyning Yantszi daryosi iqtisodiy kamari va past va o‘rta daromadli mamlakatlar toifasi kiradi.

Hududiy iqtisodiy ta’sirni baholash metodologiyasi yaqin davrdagi empirik tadqiqotlarda qo‘llanilganidek, bog‘lovchi muvofiqlashtirish darajasi modellari va panel ma’lumotlar tahlillariga tayanadi. 2008-yildan 2020-yilgacha bo‘lgan davrda 11 ta viloyat bo‘yicha keng ko‘lamli panel ma’lumotlarini taqdim etadigan Xitoydagi Yantszi daryosi iqtisodiy kamarini o‘rganuvchi tadqiqotlarga alohida e’tibor qaratilgan [6]. Tahlil, shuningdek, kasb-hunar ta’limi ta’minoti va iqtisodiy natijalar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rnatish uchun Grenger nedensellik testlari, fazoviy ekonometrik usullar va kulrang korrelyatsiya tahlilidan foydalangan tadqiqotlar natijalarini o‘z ichiga oladi. Ushbu ko‘p uslubli sintez turli xil tahliliy yondashuvlar va geografik kontekstlar bo‘yicha natijalarni triangulyatsiya qilish imkonini beradi.

NATIJALAR

Zamonaviy empirik dalillar kasb-hunar ta’limi va hududiy iqtisodiy natijalar o‘rtasidagi ijobiy bog‘liqlikni qat’iy qo‘llab-quvvatlaydi. Oliy kasb-hunar ta’limining hududiy iqtisodiy o‘shishga qo‘shgan hissasini o‘rganuvchi tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, hissa darajasi 19% dan ko‘proqqa yetishi mumkin, bu VETning hududiy iqtisodiy o‘shishga qo‘shgan hissasi ham salmoqli, ham o‘lchanadigan ekanligini isbotlaydi [5]. Bu natija ayniqsa muhimdir, chunki u ko‘plab siyosatchilar uzoq vaqtdan beri taxmin qilgan narsani miqdoriy jihatdan tasdiqlaydi: kasb-hunar ta’limiga kiritilgan investitsiyalar bevosita ushbu ta’lim beriladigan hududlar uchun iqtisodiy daromadlarga aylanadi. Oliy kasb-hunar ta’limi va hududiy iqtisodiy rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlik va muvofiqlashtirish munosabatlari keng ko‘lamli empirik tadqiqotlar mavzusi bo‘lib, tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, bu ikki tizim bir-biriga bog‘liq va bir-birini to‘ldiruvchi bo‘lib, to‘g‘ri muvofiqlashtirilganda sinergik effektlarni yaratadi [6].

Kasb-hunar ta’limi bilan bog‘liq bandlik natijalari uning iqtisodiy qiymatining ishonchli dalillarini beradi. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, eng yuqori ma’lumoti yuqori o‘rta yoki o‘rta maxsus ta’lim bo‘lgan 25-34 yoshlilar orasida bandlik darajasi kasb-hunar malakasiga ega bo‘lganlar uchun 83% ni tashkil etadi, umumiy malakaga ega bo‘lganlar uchun esa atigi 73% ni tashkil qiladi [7]. Ushbu o‘n foizlik farq kasb-hunar ta’limi bitiruvchilari uchun mehnat bozoriga integratsiyalashuv nuqtai nazaridan katta afzallikdir. Bundan tashqari, 2024-yilda kasb-hunar yo‘nalishi bo‘yicha yuqori o‘rta yoki o‘rta maxsus ma’lumotga ega bo‘lgan 25 yoshdan 64 yoshgacha bo‘lgan kattalar 79,5% bandlik darajasiga ega edi, bu umumiy yuqori o‘rta ma’lumotga ega bo‘lganlar orasida kuzatilgan 75,9% dan yuqoridir [8]. Ushbu statistika kasb-hunar ta’limi turli yosh guruhlari va martaba bosqichlarida bandlik uchun ishonchli yo‘l bo‘lishini ko‘rsatadi.

Germaniyaning dual kasb-hunar ta'limi tizimi kasb-hunar ta'limi hududiy va milliy iqtisodiy muvaffaqiyatni qanday boshqarishi mumkinligining eng mashhur modelini anglatadi. Germaniyaning dual kasb-hunar ta'limi va o'qitish tizimi so'nggi olti o'n yillikda Germaniyaning iqtisodiy muvaffaqiyati va ixtirochiligida asosiy omil bo'lib kelgan [9]. Ish joyidagi ta'limni kasb-hunar maktablaridagi nazariy ta'lim bilan birlashtirgan tizim o'z sohalarida darhol unumdor bo'lgan bitiruvchilarni tayyorlaydi. Har yili Germaniya maktab bitiruvchilarining taxminan 60 foizi dual tizimga kirishni tanlaydi, bu yoshlarning ishchi kuchiga integratsiyalashuvini Yevropada deyarli o'xshashi bo'lmagan muvaffaqiyat darajasi bilan ta'minlaydi [9]. Natijada Germaniya Yevropa Ittifoqida eng past yoshlar ishsizligi stavkalarini saqlab qoldi, bu yaxshi tuzilgan kasb-hunar ta'limining maktabdan ishga o'tishni osonlashtirishdagi samaradorligini ko'rsatadi.

Germaniya kasb-hunar ta'limi tizimining iqtisodiy foydalari shaxsiy bandlik natijalaridan tashqari kengroq tashkiliy va hududiy afzalliklarni ham o'z ichiga oladi. Dual ta'lim tizimlaridagi talabalar yuqori sifatli kasb-hunar ta'limi va o'qitishni olishlarini hisobga olsak, ular yoshligidanoq mehnat bozoriga kirishga yaxshi tayyorlangan bo'ladilar va ularning o'qitilishida ishtirok etgan firmalar ularni bitirganlaridan keyin ishga olishga ko'proq moyil bo'ladilar [10]. Bundan tashqari, tizim firmalar uchun ishga qabul qilish xarajatlarini sezilarli darajada tejashni ta'minlaydi, chunki ish beruvchilar potentsial xodimlarning ko'nikmalaridan xabardor va ularga sarmoya kiritgan bo'ladilar, chunki ularning o'qitilishida bevosita ishtirok etganlar [10]. Ushbu model Germaniyaning jahonga mashhur firmalarining iqtisodiy muvaffaqiyatiga katta hissa qo'shdi, chunki yuqori malakali ishchi kuchi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishni yaxshilashga bevosita hissa qo'shishi mumkin [10]. Tizim kasb-hunar ta'limi nafaqat alohida ishchilar, balki ish beruvchi tashkilotlar va ular faoliyat yuritadigan hududiy iqtisodiyotlar uchun ham qanday qiymat yaratishi mumkinligini ko'rsatadi.

Kasb-hunar ta'limi modellarini turli iqtisodiy kontekstlarda qo'llash imkoniyati sezilarli siyosiy qiziqish mavzusi bo'lib kelgan. Texnik dual kasb-hunar ta'limi va o'qitish Germaniyaning eksport muvaffaqiyatlaridan biri deb hisoblanadi va tadqiqotlar dual VET Meksika kabi mamlakatlarda ko'nikmalarni shakllantirish tizimlarini qanday o'zgartirayotganini hujjatlashtiradi [11]. Meksika markaziy tog'li metropoliten hududlarida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Meksikaning ko'nikmalarni shakllantirish tizimi kompaniyalarni o'rta bo'g'in malakali ishchilar bilan ta'minlash orqali o'zgarishlarga uchramoqda, bu Meksikaning ko'proq bilimga asoslangan ishlab chiqarishga o'tishini osonlashtirmoqda [11]. Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, kasb-hunar ta'limi tizimlarini bir mamlakatdan ikkinchisiga shunchaki ko'chirib bo'lmas-da, asosiy tamoyillar o'xshash iqtisodiy rivojlanish natijalariga erishish uchun mahalliy sharoitga moslashtirilishi mumkin. Xorijiy kasb-hunar o'qitish tizimlarini import qilishni xohlaydigan mamlakatlar mavjud sharoitlarni hisobga olishlari va kasb-hunar o'qitishni o'zlarining ta'lim, ijtimoiy va iqtisodiy maqsadlariga muvofiq amalga oshirishlari kerak [12].

Kasb-hunar ta'limining qishloqlarni jonlantirishni rag'batlantirish va hududiy

iqtisodiy tengsizliklarni bartaraf etishdagi roli soʻnggi yillarda alohida eʼtibor qozondi. 2007-yildan 2020-yilgacha Xitoyning 30 ta provinsiyasidan olingan panel maʼlumotlaridan foydalangan holda oʻtkazilgan tadqiqotlar shuni koʻrsatdiki, milliy darajada oliy kasb-hunar taʼlimining koʻlami va sifati qishloqlarni jonlantirishga sezilarli darajada yordam beradi [13]. Muhimi, tadqiqot shuni koʻrsatdiki, oliy kasb-hunar taʼlimining qishloqlarni jonlantirishga taʼsiri hududlar boʻyicha farq qiladi: sharqiy va markaziy hududlarda oliy kasb-hunar taʼlimi koʻlami qishloqlarni jonlantirishga sezilarli darajada yordam bersa, gʻarbiy hududlarda oliy kasb-hunar taʼlimi sifati muhimroq ekanligi isbotlangan [13]. Ushbu topilmalar kasb-hunar taʼlimi strategiyalarini turli geografik va iqtisodiy sharoitlarda bir xil siyosatni qoʻllashdan koʻra, aniq hududiy sharoit va rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirish muhimligini taʼkidlaydi.

Taʼlim resurslarining taqsimlanishi kasb-hunar taʼlimining hududiy iqtisodiy rivojlanishni ragʻbatlantirishdagi samaradorligini belgilovchi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Taʼlim resurslarining muvozanatli taqsimlanishi turli hududlarda kasb-hunar taʼlimining umumiy darajasiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi va taʼlim resurslari bilan hududiy iqtisodiy rivojlanish oʻrtasidagi muvofiqlashtirish taʼlim samaradorligini baholashning muhim koʻrsatkichi boʻlib xizmat qiladi [14]. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, taʼlim va iqtisodiyotning muvofiqlashtirilgan rivojlanishi taʼlim investitsiyalaridan iqtisodiy qaytimni maksimallashtirish uchun zarurdir. Bu shuni anglatadiki, siyosatchilar nafaqat kasb-hunar taʼlimi taʼminotining miqdorini, balki uning taqsimlanishini va hududiy iqtisodiy ehtiyojlar va imkoniyatlar bilan mosligini ham hisobga olishlari kerak.

Kasb-hunar taʼlimining ilmiy va texnologik innovatsiyalar bilan integratsiyalashuvi VET hududiy iqtisodiy rivojlanishga taʼsir koʻrsatadigan yana bir oʻlchovni anglatadi. Oliy kasb-hunar taʼlimi, ilmiy-texnik innovatsiyalar va barqaror iqtisodiy rivojlanishning muvofiqlashtirilgan rivojlanishini oʻrganuvchi tadqiqotlar hududiy farqlarga qaramay, ijobiy ragʻbatlantirish va "spillover" (tarqalish) effektlarini aniqladi [15]. Bogʻlovchi muvofiqlashtirishdagi farqlarga taʼsir qiluvchi asosiy omillar qatoriga texnologiya bozori shartnomalari miqdori, fan va texnologiyaga yoʻnaltirilgan fiskal xarajatlar, patent talabnomalariga ruxsatnomalar, uchinchi darajali sanoat ishlab chiqarish qiymati hamda tadqiqot va ishlanmalar institutlari soni kiradi [15]. Ushbu natijalar kasb-hunar taʼlimi innovatsiyalar va iqtisodiy faoliyatning kengroq ekotizimida faoliyat yuritishini, uning samaradorligi hududiy rivojlanishning boshqa oʻlchovlaridan taʼsirlanishini va ularga hissa qoʻshishini koʻrsatadi.

Kasb-hunar taʼlimining global manzarasi rivojlanishning turli bosqichlarida boʻlgan mamlakatlar boʻylab investitsiyalar darajasi va natijalarida sezilarli farqlarni ochib beradi. Jahon banki, Xalqaro mehnat tashkiloti va YUNESKOning qoʻshma tadqiqoti shuni koʻrsatdiki, past va oʻrta daromadli mamlakatlar TVET uchun YaIMning 0,2 foizidan kamroq mablagʻ sarflaydi, yuqori daromadli mamlakatlarda esa bu koʻrsatkich 0,46 foizni tashkil etadi [16]. Ushbu investitsiya tafovuti rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda kasb-hunar taʼlimi tizimlarining sifati va salohiyati uchun jiddiy oqibatlariga olib keladi. Hisobotda taʼkidlanishicha, TVET yaxshi

ishlaganda, uning bitiruvchilari bugungi ish o'rinlari uchun to'g'ri ko'nikmalarga ega bo'lishadi, lekin kelajakda ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyoj o'zgartirganda ham moslashishga tayyor bo'lishadi va kuchli TVET tizimlari mamlakatlarga bandlik va unumdorlikni barqaror va samarali qo'llab-quvvatlash orqali Barqaror Rivojlanish Maqsadlariga erishishda yordam berishi mumkin [16].

Quyidagi jadval tanlangan mamlakatlar va hududlar bo'yicha kasb-hunar ta'limi tizimlari va ularning iqtisodiy natijalarining qiyosiy tahlilini taqdim etadi, bu yondashuvlarning xilma-xilligini va empirik tadqiqotlarda kuzatilgan ta'sirlar doirasini aks ettiradi.

1-jadval

Kasb-hunar ta'limi tizimlari va hududiy iqtisodiy natijalarning qiyosiy tahlili

Country/Region	VET Enrollment Rate (%)	Employment Rate VET Graduates (%)	Youth Unemployment Rate (%)	TVET GDP Investment (%)	Contribution to Regional GDP Growth (%)
China (Yangtze Region)	42	78	11.4	0.35	19+
Low-Middle Income Countries	25-35	65-75	20-30	<0.2	8-12

Manba: OECD (2023), UNESCO (2023), World Bank (2023) va hududiy tadqiqotlar [5-22] asosida tuzilgan.

1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar kasb-hunar ta'limi va hududiy iqtisodiy natijalar o'rtasidagi munosabatlarga oid bir qancha muhim qonuniyatlarni ochib beradi. Avstriya va Shveysariya kabi VETga qabul darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlar yoshlar ishsizligining pastligini va VET bitiruvchilari o'rtasida bandlik darajasining yuqoriligini muntazam ravishda namoyish etmoqda. TVET investitsiyasining YaIMga nisbati va iqtisodiy natijalar o'rtasidagi korrelyatsiya ham e'tiborga loyiq bo'lib, yuqori sarmoya kirituvchi mamlakatlar odatda o'z bitiruvchilari uchun mehnat bozoriga yaxshiroq integratsiyani ta'minlaydi. Ehtimol, eng muhimi, kasb-hunar ta'limining hududiy YaIM o'sishiga qo'shgan hissasi kam investitsiya qilinadigan sharoitlarda taxminan 8-12% dan, yaxshi rivojlangan tizimlarda 15-20% gacha bo'lib, yaxshi loyihalashtirilgan VET tizimlari yaratishi mumkin bo'lgan salmoqli iqtisodiy qaytimni ta'kidlaydi.

MUHOKAMA

Ko'nikmalarning mos kelmasligi (skills mismatch) muammosi kasb-hunar ta'limining iqtisodiy foydasini maksimallashtirishda jiddiy to'siqdir. Ko'pgina TVET

muassasalari o'zlari bilgan narsani, ko'pincha texnik ko'nikmalarni taqdim etishga e'tibor qaratadilar, lekin talabalar yoki firmalar haqiqatda muhtoj bo'lgan narsaga, masalan, kognitiv, raqamli yoki tadbirkorlik ko'nikmalariga emas [16]. Kasb-hunar ta'limi ta'minoti va mehnat bozori ehtiyojlari o'rtasidagi bu uzilish VET investitsiyalarining potentsial iqtisodiy foydasini pasaytiradi. Ushbu muammoni hal qilish ta'lim muassasalari va sanoat o'rtasida yaqinroq hamkorlikni, o'quv dasturlarini o'zgaruvchan malaka talablarini aks ettirish uchun muntazam yangilab turishni hamda kasb-hunar ta'limi o'qituvchilari va trenerlarining kasbiy rivojlanishiga investitsiyalarni talab qiladi. Turli sohalarda malakali ishchilarga bo'lgan ehtiyoj kasb-hunar ta'limi va o'qitishga bo'lgan talabni oshiradi, ammo VETning iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'siri uchun zaruriy shart bo'lib, bozor ehtiyojlarini aniqlash va tahlil qilish asosida tegishli o'quv dasturlarini to'g'ri loyihalashtirish hisoblanadi [17].

Kasb-hunar ta'limining demografik konteksti tez sur'atlar bilan o'zgarib bormoqda, bu hududiy iqtisodiy rivojlanishni rejalashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Kelgusi ikki o'n yillikda demografik tendentsiyalar va ta'limning quyi darajalarida bitirish stavkalarining yuqoriligi ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda TVET talabalari sonining keskin o'sishiga olib kelishi mumkin [16]. Burundi, Mali va Uganda kabi mamlakatlarda o'rta TVET talabalari soni to'rt baravardan ko'proqqa, Nigerda esa o'n baravarga oshishi kutilmoqda [16]. Kasb-hunar ta'limiga bo'lgan ushbu kutilayotgan talabning o'sishi hududiy iqtisodiy rivojlanish uchun ham imkoniyatlar, ham muammolarni keltirib chiqaradi. O'zlarining kasb-hunar ta'limi tizimlarini muvaffaqiyatli kengaytiradigan va takomillashtiradigan hududlar malakali ishchilar yetkazib berishning ko'payishidan foyda ko'rishlari mumkin, o'sib borayotgan talabni qondira olmaganlar esa ko'nikmalar tanqisligi va iqtisodiy o'sishning sekinlashishini boshdan kechirishlari mumkin.

Texnologik o'zgarishlarning tez sur'atlari hududiy iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga intilayotgan kasb-hunar ta'limi tizimlari uchun ham muammolarni, ham imkoniyatlarni keltirib chiqaradi. Jahon Iqtisodiy Forumining "Future of Jobs" hisobotiga ko'ra, keyingi besh yil ichida ishchilar ko'nikmalarining 44 foizi o'zgarishi kutilmoqda, bu esa doimiy malaka oshirish va umrbod ta'lim dasturlariga o'ta zaruriy ehtiyojni ta'kidlaydi [18]. Bu haqiqat kasb-hunar ta'limi tizimlarining moslashuvchan bo'lishini va o'zgaruvchan malaka talablariga tezroq javob berishini talab qiladi. YUNESKOning TVET strategiyasi (2022-2029) kasb-hunar ta'limini muvaffaqiyatli va adolatli o'tishlar uchun o'zgartirishni, vakolatlarni kengaytirish, unumdor bandlik va munosib ish uchun ko'nikmalarni rivojlantirishni rag'batlantirishni hamda yanada raqamli, yashil va inklyuziv iqtisodiyot va jamiyatlarga o'tishni osonlashtirishni maqsad qilgan [1]. Ushbu strategik yo'nalish kasb-hunar ta'limi hududiy iqtisodiy ehtiyojlarga mos bo'lib qolishi uchun doimiy ravishda rivojlanishi kerakligini tan olishning ortib borayotganini aks ettiradi.

Kasb-hunar ta'limini moliyalashtirish uning hududiy iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shish qobiliyatiga bevosita ta'sir qiluvchi muhim siyosiy muammo hisoblanadi. Xususiy moliyalashtirishni jalb qilish TVETga qo'shimcha resurslarni kiritishi mumkin, bu ko'pincha yuqori daromadli va past daromadli mamlakatlar

o‘rtasidagi investitsiya tafovutlarini hisobga olgan holda zarur bo‘ladi [16]. Davlat-xususiy sheriklik munosabatlari kasb-hunar ta‘limi sifatini va bozorga mosligini oshirishning muhim mexanizmi sifatida paydo bo‘ldi. Masalan, Keniya ishlab chiqaruvchilar uyushmasi va Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) o‘rtasidagi hamkorlik o‘quv dasturlarini takomillashtirish va zamonaviy uskunalarni ta‘minlashga yordam berdi, bu inson kapitali nazariyasining kengroq maqsadlarini aks ettiradi, bunda ko‘nikmalarni rivojlantirishga kiritilgan investitsiyalar shaxslar, tashkilotlar va hududlar uchun iqtisodiy qaytim beradi [19]. Bunday sheriklik munosabatlari turli manfaatdor tomonlar kasb-hunar ta‘limi tizimlarini mustahkamlash va ularning hududiy iqtisodiy rivojlanishga qo‘shadigan hissasini oshirish uchun qanday hamkorlik qilishlari mumkinligini ko‘rsatadi.

Kasb-hunar ta‘limi o‘qituvchilarining sifati va mosligi VET tizimlarining hududiy iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashdagi samaradorligini belgilovchi hal qiluvchi omildir. VET o‘qituvchilari o‘z sohalari bilan bog‘liq nazariy va amaliy bilim hamda ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari va o‘z bilim va ko‘nikmalarini turli xil o‘quvchilarga samarali o‘tkazish qobiliyatiga ega bo‘lishlari kerak [21]. Ko‘pgina mamlakatlar tegishli ko‘nikmalarga ega VET o‘qituvchilarini jalb qilish va saqlab qolishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar, bu esa kasb-hunar ta‘limi ta‘minoti sifati va salohiyatini cheklaydi. Sanoat mutaxassislarini VETda dars berishga jalb qilish amaliy ko‘nikmalar va sohadagi yangi bilimlarni auditoriyaga olib kirish orqali kadrlar tanqisligini bartaraf etishga yordam beradi va shu bilan birga VET tizimlari va mehnat dunyosi o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi [21]. Shunday qilib, kasb-hunar ta‘limi o‘qituvchilarini tayyorlash va ularning kasbiy rivojlanishiga investitsiya kiritish VETning hududiy iqtisodiy rivojlanishga qo‘shadigan hissasini oshirishning muhim strategiyasidir.

Kasb-hunar ta‘limi tizimlarining mehnat bozori ehtiyojlarining o‘zgarishiga ta‘sirchanligi (responsiveness) ularning hududiy iqtisodiy rivojlanishga davomiy hissa qo‘shishini ta‘minlash uchun zarurdir. Ta‘sirchanlik ijtimoiy sheriklarning VET dizaynida va shogirdlik kabi ish joyidagi ta‘lim imkoniyatlarini taqdim etishda yaqindan ishtirok etishini, shuningdek, dastur dizaynidagi moslashuvchanlikni talab qiladi [21]. Modulli dasturlar, masalan, osonroq yangilanishi mumkin va o‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga javoban malakasini oshirish yoki qayta tayyorlashni xohlaydigan katta yoshli o‘quvchilar uchun qulayroqdir. Raqamli va yashil o‘tish mehnat bozorlarini qayta shakllantirar ekan, katta yoshli o‘quvchilar aniq ta‘lim ehtiyojlari va afzalliklariga ega bo‘ladilar, bularni VET tizimlari hisobga olish uchun yetarli darajada moslashuvchan bo‘lishi kerak [21]. Rivojlanayotgan malaka talablariga javob bera oladigan adaptiv kasb-hunar ta‘limi tizimlarini ishlab chiqqan hududlar tezkor texnologik va tarkibiy o‘zgarishlar davrida iqtisodiy raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun yaxshiroq pozitsiyada bo‘ladilar.

Barqaror rivojlanish kun tartibi iqtisodiy o‘shish bilan bir qatorda kengroq ijtimoiy va ekologik maqsadlarga erishishda kasb-hunar ta‘limining rolini tobora ko‘proq ta‘kidlamogda. Kasb-hunar ta‘limi va o‘qitish dasturlari ham sifatli ta‘lim bo‘yicha to‘rtinchi Barqaror Rivojlanish Maqsadiga, ham yaxshi ish o‘rinlari va

iqtisodiy o‘shish bo‘yicha sakkizinchi BRMga erishish uchun kalit hisoblanadi [17]. TVET ko‘plab barqaror rivojlanish maqsadlariga, jumladan kambag‘allikni qisqartirish, gender tengligi, arzon va toza energiya, munosib mehnat, sanoat innovatsiyalari, tengsizlikni kamaytirish, barqaror shaharlar, mas‘uliyatli iste‘mol, iqlim harakati va global sheriklikka qaratilgan maqsadlarga hissa qo‘shadi [23]. Ushbu ko‘p o‘lchovli hissa kasb-hunar ta‘limini iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik maqsadlarni muvozanatlashtiradigan rivojlanish yo‘llarini izlayotgan hududlar uchun muhim siyosiy richagga aylantiradi.

Ish joyidagi ta‘limni (work-based learning) kasb-hunar ta‘limi dasturlari doirasida integratsiyalash bitiruvchilarni hududiy mehnat bozorlariga tayyorlashda ayniqsa samarali yondashuvdir. Ish joyida o‘rganish VETning ajralmas qismi bo‘lib, talabalar va ish beruvchilarga foyda keltirishi mumkin, bu foyda ish amaliyotining davomiyligi va sifatiga bog‘liq [21]. Biroq, OECD mamlakatlarida o‘rta maxsus kasb-hunar ta‘limidagi talabalarning o‘rtacha atigi 45 foizi sezilarli darajada ish joyidagi ta‘lim elementlariga ega dasturlarga ro‘yxatga olingan [7]. Sifatli ish joyidagi ta‘lim imkoniyatlaridan foydalanishni kengaytirish hududiy darajada kasb-hunar ta‘limining iqtisodiy ta‘sirini oshirishning muhim yo‘lidir. Maktabdagi va ish joyidagi ta‘limni birlashtirgan dasturlar ko‘plab mehnat bozori afzalliklarini taqdim etadi, jumladan potentsial ish beruvchilar bilan aloqa o‘rnatish va tajribali hamkasblardan texnik va ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni o‘rganish [7].

Aniq hududiy kontekstlarda kasb-hunar ta‘limini o‘rganuvchi tadqiqotlar VET iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydigan mexanizmlar bo‘yicha muhim tushunchalar berdi. Masalan, Xitoyning Chjetszyan provinsiyasida o‘tkazilgan tadqiqotlar kasb-hunar ta‘limi hududiy iqtisodiy rivojlanish ehtiyojlariga bevosita javob beradigan texnik iste‘dodlarni tayyorlash, maktablar va korxonalar o‘rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun malakali kadrlar bilan ta‘minlash hamda mintaqaviy va tashqi hamkorlikni rag‘batlantirish orqali hududiy iqtisodiyotni qanday rivojlantirishini ko‘rsatadi [22]. Ushbu natijalar kasb-hunar ta‘limining hududiy iqtisodiy rivojlanishga qo‘shadigan hissasining ko‘p o‘lchovli tabiatini ta‘kidlaydi, bu nafaqat malakali ishchi kuchi bilan ta‘minlashni, balki ta‘lim muassasalari va mahalliy sanoat o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashni ham o‘z ichiga oladi.

Kelajakka nazar tashlaydigan bo‘lsak, kasb-hunar ta‘limining hududiy iqtisodiy rivojlanishga qo‘shadigan hissasini maksimallashtirishni xohlaydigan siyosatchilar va amaliyotchilar uchun bir qancha asosiy mulohazalar yuzaga keladi. Birinchidan, kasb-hunar ta‘limiga investitsiyalar yetarli va barqaror bo‘lishi kerak, shuni tan olish kerakki, yuqori sifatli VET infratuzilma, uskunalar va malakali o‘qituvchilar uchun umumiy akademik ta‘limdan ko‘ra ko‘proq resurs talab qiladi. Ikkinchidan, kasb-hunar ta‘limi tizimlari joriy va kutilayotgan mehnat bozori ehtiyojlariga muvofiqligini ta‘minlash uchun sanoat bilan yaqin hamkorlikda ishlab chiqilishi kerak, bu bitiruvchilarni amaliy tajriba va potentsial ish beruvchilar bilan bog‘laydigan sezilarli ish joyidagi ta‘lim komponentlarini o‘z ichiga oladi. Uchinchidan, umrbod ta‘lim va martaba harakatchanligini ta‘minlash uchun kasb-hunar va akademik ta‘lim o‘rtasidagi

yo'llarni mustahkamlash kerak, chunki zamonaviy iqtisodiyotlarda turli turdagi ko'nikmalar va bilimlar o'rtasidagi chegaralar tobora xiralashib bormoqda.

To'rtinchidan, adolatga (equity) e'tibor qaratish kasb-hunar ta'limi siyosatining markazida qolishi kerak, bunda VET tizimlari aholining barcha qatlamlari, jumladan ayollar, kam ta'minlangan yoshlar va qishloq hamda chekka hududlardagi aholi uchun sifatli bandlikka yo'l ochishini ta'minlash lozim. Beshinchidan, kasb-hunar malakalari ish beruvchilar tomonidan tan olinishi va qadrlanishini ta'minlash, VET bitiruvchilari uchun mehnat harakatchanligi va martaba o'sishini osonlashtirish uchun mintaqaviy va milliy malaka asoslarini ishlab chiqish va saqlab turish kerak. Oltinchidan, kasb-hunar ta'limi investitsiyalarining natijalarini kuzatish va vaqt o'tishi bilan dalillarga asoslangan siyosatni takomillashtirish imkonini beruvchi monitoring va baholash tizimlari o'rnatilishi kerak. Nihoyat, kasb-hunar ta'limini taqdim etishning samarali yondashuvlari haqida bilim almashishni tezlashtirish uchun xalqaro hamkorlikdan foydalanish kerak, shu bilan birga muvaffaqiyatli modellar shunchaki ko'chirilishi emas, balki mahalliy iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional kontekstlarga moslashtirilishi kerakligini tan olish lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqolada ko'rib chiqilgan dalillar kasb-hunar ta'limi va o'qitish hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishning kuchli vositasi ekanligini ko'rsatadi. Yaxshi loyihalashtirilgan va yetarli resurslar bilan ta'minlangan taqdirda, VET tizimlari iqtisodiy o'sishga bir necha kanallar orqali hissa qo'shadi: individual unumdorlik va ishga joylashish qobiliyatini oshirish, hududiy mehnat bozorlarida ko'nikmalar nomuvofiqligini kamaytirish, firmalar tomonidan innovatsiyalar va texnologiyalarni o'zlashtirishni qo'llab-quvvatlash hamda yoshlar uchun maktabdan ishga o'tishni osonlashtirish. Germaniya, Avstriya va Shveysariya kabi kuchli kasb-hunar ta'limi an'alariga ega mamlakatlar tajribasi VETga kiritilgan salmoqli investitsiyalar ham individual, ham hududiy darajada sezilarli iqtisodiy qaytim berishi mumkinligiga ishonchli dalillar keltiradi. Shu bilan birga, rivojlanayotgan iqtisodiyotlardagi kasb-hunar ta'limi tizimlari duch kelayotgan qiyinchiliklar yetarli resurslar, sanoat ishtiroki va o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga doimiy moslashish muhimligini ta'kidlaydi.

Dunyo bo'ylab hududlar demografik o'zgarishlar, texnologik uzilishlar va yanada barqaror iqtisodiy modellarga o'tish muammolarini boshdan kechirayotgan bir paytda, kasb-hunar ta'limi aholini muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan qurollantirishda tobora muhim rol o'ynaydi. Sifatli kasb-hunar ta'limi orqali shakllangan inson kapitali nafaqat iqtisodiy ishlab chiqarish uchun kiritilgan resurs, balki shaxsiy imkoniyatlarni kengaytirish, ijtimoiy inklyuzivlik va barqaror rivojlanish poydevoridir. Ushbu salohiyatni tan olgan va o'zlarining hududiy kasb-hunar ta'limi tizimlariga tegishli ravishda sarmoya kiritgan siyosatchilar o'z iqtisodiyotlarini tobora kuchayib borayotgan raqobatbardosh va tez o'zgaruvchan global manzarada muvaffaqiyatga yo'naltiradilar. Dalillar aniq: kasb-hunar ta'limi hududiy iqtisodiy rivojlanish uchun muhim va VETga strategik investitsiyalar shaxslar,

tashkilotlar va butun jamiyat uchun salmoqli foyda keltirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] UNESCO. (2022). Transforming Technical and Vocational Education and Training for Successful and Just Transitions: UNESCO Strategy 2022-2029. Paris: UNESCO Publishing.
- [2] Almendarez, L. (2010). Human Capital Theory: Implications for Educational Development. University of the West Indies.
- [3] Becker, G. S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. Chicago: University of Chicago Press.
- [4] National Bureau of Economic Research. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education, First Edition. Cambridge, MA: NBER.
- [5] Mei, M. (2025). The contribution of higher vocational education to regional economic growth. International Journal of Innovation and Sustainable Development, 19(2), 172-187.
- [6] Ren, X., & Zhou, Y. (2022). Coupling and coordinated development of higher vocational education and economic development in the Yangtze River Economic Belt from 2008 to 2020. Computational Intelligence and Neuroscience, 2022, 1-13.
- [7] OECD. (2023). Spotlight on Vocational Education and Training: Findings from Education at a Glance 2023. Paris: OECD Publishing.
- [8] OECD. (2024). Education GPS: Vocational Education and Training Indicators. Paris: OECD Publishing.
- [9] WorldSkills Germany. (2013). Germany's Dual System of Vocational Education and Training. Leipzig: WorldSkills Leipzig 2013.
- [10] Wikipedia. (2025). Dual Education System.
- [11] Wiemann, J., & Fuchs, M. (2018). The export of Germany's "secret of success" dual technical VET: MNCs and multiscalar stakeholders changing the skill formation system in Mexico. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 11(2), 373-386.
- [12] World Education News + Reviews. (2018). Could Germany's Vocational Education and Training System Be a Model for the U.S.?
- [13] Li, L., et al. (2024). Does higher vocational education matter for rural revitalization? Evidence from China. Humanities and Social Sciences Communications, 11, Article 3471.
- [14] SHS Web of Conferences. (2022). Research on the Influence of Educational Resources on Regional Economic Development. EDP Sciences.
- [15] Systems. (2024). The coordinated development of higher vocational education, scientific and technological innovation, and sustainable economic development: Spatial distribution, influencing factors and future prediction. Journal of Infrastructure, Policy and Development.
- [16] World Bank, ILO, & UNESCO. (2023). Building Better Formal TVET Systems: Principles and Practice in Low- and Middle-Income Countries. Washington, DC: World

Bank.

[17] PLOS ONE. (2023). Supply and demand of higher vocational education in China: Comprehensive evaluation and geographical representation from the perspective of educational equality. PLOS ONE, 18(10), e0293132.

[18] World Economic Forum. (2023). Future of Jobs Report 2023. Geneva: World Economic Forum.

[19] Intergovernmental Research and Policy Journal. (2025). The Role of Human Capital in Economic Growth: Education as a Driver of Development in Kenya. IRPJ.

[20] PMC. (2024). Sustainability of Technical and Vocational Education and Training (TVET) along with Vocational Psychology. National Institutes of Health.

[21] OECD. (2025). Vocational Education and Training Systems in Nine Countries. Paris: OECD Publishing.

[22] Chen, Y. (2024). Research on Vocational Regional Development by Vocational Education: Take Zhejiang Province as an Example. Journal of Education and Educational Research, 11(2), 105-108.

[23] UNESCO-UNEVOC. (2024). Data on TVET and Skills Development: Current State and Options. Bonn: UNESCO-UNEVOC International Centre.